

Predrasuda u kulturi

Nebojša Jovanović

Kadgod sam bila pozvana predavati na zapadnom univerzitetu, od mene se očekivalo da govorim o zbivanjima u Istočnoj Evropi. Āak je i moj najteoretskiji rad postavljao pitanja poput 'Kakav je položaj žena u Istočnoj Evropi?' U ovakvom stavu intelektualaca na Zapadu na djelu je posebna vrst predrasude. Primjerice, feministice sa Zapada mogu raspravljati o apstraktnim stvarima poput 'žene u filmu noire-u', 'koncepta falusa u feminističkoj teoriji', itd; no, dolazite li iz Istočne Evrope, morate govoriti o situaciji u kojoj se žena nalazi u vlastitoj zemlji zbog tamošnjih 'užasa'.^[1]

Ne očekuje li Zapad sa istom predrasudom, koju je Renata Salecl opisala na primjeru istočnoevropskih intelektualaca, i ostale došljake sa evropskog Istoka? Primjerice, umjetnike? Već neko vrijeme na zapadnoj umjetničkoj sceni svjedočimo trendu koji možemo opisati kao svojevrsnu opsjednutost leševima: znatan broj umjetnika u svome radu koristi (ili referira na) leševe (ljudske, životinjske; ekskrete, iznutrice, dijelove tijela), tako da čak možemo govoriti o stanovitom kadaveriènom spektaklu. No, dok se radove umjetnika za Zapada poput Damiena Hirsta ili Mone Hatoum tumači najrazlièitijim ključevima, dotle se od umjetnika iz Istočne Evrope, na drugoj strani, očekuje da leš kao umjetnički objekt uvijek postave u postsocijalistički kontekst: ratni, totalitarni, i sl.

Kako ukloniti ovu predrasudu? I, prije svega, šta bi uopće bila njezina funkcija? Recentni fenomeni u sferama politike i ekonomije na relaciji Zapad-Istok nude moguću odgovor. Približimo mu se kroz paradigmatièni sluèaj tranzitološkog diskursa, što ga Zapad opetovano nameće kao okvir koji bi imao dati uvid u evropski Istok nakon pada socijalizma.^[2]

[ta je tranzitologija? Zanimarimo na trenutak precizno semantièko znaèenje ovog termina i poènimo sa anegdotom koja tranzitologiju osvjetljava na naèin koji bi psihoanaliza našla za znakovito simptomatièan. Svoj susret sa terminom 'tranzitologija' Monroe Price jednom je opisao na sljedeći naèin: "Neki mi je apsolvent rekao da radi na odjelu za tranzitologiju na Srednjoevropskom univerzitetu, i pomislio sam da su u pitanju tramvaji, (...) masovni transport ili nešto slièno."^[3]

Na stanovit naèin Price ima pravo: tranzicija i jest koncept masovnog transporta ("ili neèeg sliènog") iz komunističkog autoritarizma u liberalnu demokraciju. Otud tranzitologija u samoj svojoj srèiki isključuje svaku interpretaciju kroz standardne koncepte kretnje koje nam daje lakanovska teorija. Na jednoj strani, referirajući na lakanovski koncept nagona, ne možemo reći da je tranzicija proces koji nema svoj cilj (finalno postignuće, konaèno odredište), nego tek svrhu (sam proces). Upravo suprotno: tranzicija uvijek pretpostavlja postizanje konaènog cilja, njezin je ultimativni ishod strogo definiran. Na drugoj strani, tranziciju ne možemo predstaviti niti kao akt u lakanovskom smislu: kao transgresiju u kojoj subjekt prolazi radikalnu, nepredvidivu promjenu. Opet posve suprotno: subjekt mora postići svoj cilj kroz aktivnu, racionalnu intervenciju prije no prolaskom kroz privremenu anihilaciju (simbolièko samoubojstvo). Ovdje je konaèni cilj, naravno, demokracija i problem sa tranzitologijom leži upravo u doksi Zapada o demokraciji kao jedinom rješenju za postkomunističke probleme.

Naravno, sve vrijeme moramo imati na umu èinjenicu da Zapad (baš kao i Istok) ne postoji. Bosanci su, primjerice, otkrili ovu èinjenicu uvidjevši da Zapad ('međunarodna zajednica') nije u stanju zaustaviti rat u Bosni jer se raznorodne interese razlièitih zapadnih političkih faktora naprosto nije moglo objediniti u konzistentnu politiku spram BiH. Za još jedan primjer kako razlièite zapadne strategije izlaze na kraj sa postkomunističkim fenomenima, opet se možemo pozvati na Pricea. Ovaj put, na njegovu opasku o primjeni

američkog, britanskog i njemačkog modela regulacije medija u Istočnoj Evropi, posebno u slučajevima transformacije mastodontskih državnih televizija (Ostankino, Mađarska televizija...):

Prema ovim modelima i prerasudama, u britanskom bi se modelu one (državne televizije) iz državnih institucija prometnule u spremišta svojevrsnog kulturnog identiteta, no neovisno o državi i sa stanovitim samosvojnim karakterom i kulturom (...). U američkom bi modelu one praktički nestale. Iz američke perspektive ljudi ne mogu shvatiti kakve su to institucije, one ne nalikuju ničemu poznatom i niko ne vjeruje da bi trebale imati supstancijalnu budućnost, osim kao privatizirane institucije, treba ih se privatizirati kao i svaku drugu veliku državnu industriju (...). Njemački model dopušta postojanje ovih institucija, s tim da se mnogo više pažnje poklanja razradi procesa upravljanja, itd. [4]

Ovdje nam u američkom, britanskom i njemačkom modelu nije prepoznati puke scenarije transformacije državnih televizija. Usredotočimo se prvo na očiglednu fascinaciju zapadnih agenata ovim institucijama. Funkcionirajući kao učinkoviti instrumenti ultimativne moći u Istočnoj Evropi (Država, Partija), ove su orijentalne televizije u konačnici pokazale kako se na javnost može utjecati u najvećoj mjeri, kako je se može oblikovati ideologijom. Na Zapadu ovo izaziva stanovitu uznemirujuću fascinaciju: ako javnost može biti uplivisana prevaziđenim, birokratiziranim, državno kontroliranim medijima na apsolutistički, orvelovski način, ne može li se isto desiti i u njihovim društvima, prenapućenim daleko sofisticiranijim medijima? Sjetimo se kako su francuski mislioci u 17. i 18. stoljeću bili na sličan način fascinirani Orijentom, projicirajući u fantazmatski okvir orijentalnog despotizma neuspjeh i prakse svojih vlastitih iskustava sa vlašću. [5] Slično, baveći se baukom komunističkih, državnih televizija zapadni se medijski eksperti zapravo bave naličjem vlastitih medijskih sistema. Otud američki, britanski i njemački model nisu puka rješenja za regulaciju medija u postsocijalističkoj Evropi. Oni prvenstveno funkcioniraju kao fantazme koje imaju za cilj ubijediti Zapadnjake da ih se ne može bezostatno manipulirati posredstvom medija (u američkom modelu, mediji vas ne mogu izmanipulirati jer iza njih ne stoji nikakav ultimativni autoritet koji bi to htio; prema britanskom modelu, vrhovni autoritet postoji ali nema namjeru kontrolirati vas, itd.). Otud se istočnoevropske državne televizijske kuće moraju transformirati ne zbog sebe samih, niti zbog istočnoevropske javnosti, nego zbog potvrde fantazmatskog okvira kojim Zapad pacificira utjecaj vlastitih medija.

Isto vrijedi i za tranzitologiju. Standardna primjedba na račun tranzitologije mogla bi se formulirati na sljedeći način: nije li tranzitologija, poput orijentalizma ili bilo koje predrasude o simboličkoj premoći Zapada, ništa do okvir koji ma za cilj uspostaviti distancu spram Drugog, distancu koju se nikada ne može prijeći? Drugi (ne-Zapad) bi tako otpočeo beznadno kretanje kojim bi imao dosegnuti Zapad, no savršeni sklad između njih nikad ne bi bio postignut - neka će asimptotska distanca uvijek preostati. No, radikalnije bi tumačenje trebalo istaći da je ova distanca spram Istoka bitna jedino ukoliko prikriva raspukline, zapreke i nesuglasja što odlikuju sam Zapad, dakle Zapad ne kao koherentan i antagonizama lišen sistem, nego kao sistem heterogen i nekonzistentan. Upravo sa ovog razloga fantazmatski okvir tranzitologije - želja Zapada da se dopadne Istoku, da ga Istok želi - postoji kako bi očuvao fantazmu koju Zapad ima o sebi, odnosno da pomogne Zapadu sačuvati iluziju kako postoji evrsto tle na koje će Istok stati nakon burne postkomunističke 'tram-zicije'. [6]

Teško da ovo možemo nazvati optimističnom lekcijom: primijenimo li je u domeni kulturne politike, stvari neće biti manje nevesele nego u polju politike ili ekonomije. Ovdje se pozivam na raspad SFRJ. U ovome su procesu antagonizmi unutar domene kulture bili zloupotrebjeni od strane rastućih nacionalističkih režima, postajući tako ključnijim za postjugoslavenski konflikt nego, recimo, ekonomska ili politička pitanja. [7] Imajući na umu ovu vrst primata kulture nad ekonomijom i politikom, možemo ustvrditi kako je obrnuta matrica u ekspanziji na evropski Istok (bezuvjetni prioritet politike i ekonomije nad kulturom) iznimno otežavajuća okolnost.

Upravo u ovoj tački - prioritet politike i ekonomije nad kulturom - na scenu stupa ideologija/propaganda. Oprimjerimo ovo posebnim mitom koji je danas u Bosni na djelu kako u demagoškim govorima mjesnih

političara, tako i u po-svaku-cijenu-optimističnim agrumentima predstavnika međunarodne zajednice. Nedobrovoljno okupljeni u zaèudan savez, oni ne prestaju ubjeđivati Bosance da 'sve što trebamo je tržište'. Njihove bi se poruke moglo opisati kao svojevrsnu parafrazu de Sada: dragi Bosanci, još samo jedan napor ukoliko elite postati 'kapitalistima'. Biti kapitalist ovdje ne znaèi jednostavno biti pripadnik gornje klase u kapitalističkom društvu, nego znaèi živjeti u društvu bez rata. Naime, prema ovom mitu, uspostavljanje protoka roba i kapitala uništiti ce stare nacionalističke mitove mržnje. Život u medu-i-Milki æe tako donijeti konačno spasenje, oslobađajući nas želje za ratovanjem i ubijanjem svojih susjeda. Nažalost, erupcije nacionalizma (kako na Istoku, tako i na zapadu) veæ su potvrdile da kapital sam po sebi nužno ne pacificira nacionalizam, odnosno, kapitalizam i nacionalističke strategije su sve samo ne međusobno isključive. Primjerice, Bosna je veæ dio kapitalističkog tržišta, no zahvaljujući financijskom i ekonomskom kriminalu poniklom na ledini nacionalističke politike.

Svako buduæe kreiranje ne samo političkih i ekonomskih, nego i smjernica u kulturi mora krenuti od odbacivanja dihotomije kapitalizam (demokracija) kontra nacionalizma. No, u ovome se trenutku doima nemoguæe očekivati da æe Zapad promijeniti svoju strategiju (u domenama politike, ekonomije i kulture), odreći se svoje dokse, ili - kazano psihoanalitičkim rjeènikom - fantazme koju gaji o sebi. Svaka strategija širenja na evropski Istok utemeljena na simboličkoj premoći Zapada neizbježno je osuđena ponoviti udes zapadnjaèkih političkih i ekonomskih strategija.

Za sugeriranje alternativnih oblika ovih strategija, ponovo æu referirati na Lacana, taènije, na promjenu u njegovim teorijama o kraju terapije: od subjektivizacije do subjektivne destitucije. Subjektivizacija pretpostavlja da subjekt na koncu analize preuzme svoju konstitutivnu krivicu, internalizirajući svoju slučajnu sudbinu. Na drugoj strani, subjektivna destitucija je proces u kojem subjekt odbacuje svoju potrebu za internalizacijom/simbolizacijom, interpretacijom, potragom za 'dubljim, istinitim znaèenjem' svoje sudbine: on/a mora uvidjeti da su traumatska iskustva, koja su oblikovala njegov/njezin život, slučajnosti lišene svakog 'dubljeg znaèenja'.

Destituciju možemo prikazati na sljedeæem živopisnom primjeru: u Foucaultovom klatnu Umberto Eco nam nudi zamišljeni razgovor između Shakespearea i njegovog izdavaèa. U ovom razgovoru izdavaè nakon prvog èitanja jedne drame otpoèinje sa opaskama glede fabule i stila: umjesto u nekakav francuski zamak, dramu je bolje smjestiti u Dansku ("U nordijsko, protestantsko ozraèje, u sjen Kierkegaarda..."), u zamak Elsinor; dalje on predlaže da se oèev duh pojavi u prvom èinu umjesto u posljednjem, motivirajući tako kraljeviæevo ponašanje i uspostavljajući konflikt sa majkom; konačno, izdavaè predlaže zamjenu govora "Djelati ili ne djelati? Problem to je moj.", pitanjem biti ili ne biti. U svjetlu ovog razgovora svi detalji drame poznati kao njezini esencijalni elementi, postaju ishodom izdavaèeve èisto kontingentne aktivnosti: ono što nam se doima kao fatum drame (napisana je upravo da bi opisala udes danskog kraljeviæa kojeg progoni oèev duh; govor "Biti ili ne biti? - pitanje je sad", sama je srèika drame, itd.) promeæe se u ishod serije kontingentnih, nekoherentnih operacija. [8]

Zato mi dosputite da zatvorim ovaj tekst jednim skromnim prijedlogom, sugerirajući slièan destitucijski put i za kulturni segment strategije širenja na evropski Istok: pretpostavka na kojoj ova strategija mora poèivati mora biti pretpostavka o èistoj kontingenciji i nekoherentnosti bilo kojeg zapadnjaèkog recepta za kulturu na evropskom Istoku. Predrasuda spram 'Istoka' može se ukloniti jedino suspenzijom pretpostavke o simboličkoj nadmoći zapadnog/evropskog kulturnog koncepta nad istoènim, odnosno potpunim prihvatanjem èinjenice da æak i glavne crte zapadne/evropske kulture možda nisu do slučajan niz opaski kakvog 'anonimnog izdavaèa'. Ova se gesta može izvesti jedino kao dio opsežnijeg projekta razgradnje zapadnjaèke dokse, uključujući njene glavne pretpostavke o liberalnoj demokraciji i kapitalizmu.

[1] Renata Salecl, *The Spoils of Freedom: Psychoanalysis and Feminism after the Fall of Socialism* (London, New York: Routledge 1994), str. 2-3.

[2] Za elaboriran prikaz koncepta tranzitologije, vidi: Dejan Joviæ, "Problems of Anticipatory Transition Theory: from 'transition from...' to 'transition to...'", rad predstavljen na radionici *The Concept of Transition*, Zagreb, 22-23. april 2000.

[3] Monroe Price, citiran prema transkriptu 'Democratic Politics and Policy Workshop' (Cardozo School of Law, 5. decembar 1995), <http://www.newschool.edu/centers/ecep/price.htm>

[4] Price, *ibid.*

[5] Ovu tezu dugujem Mladen Dolaru. Vidjeti njegov tekst "The Subject Supposed to Enjoy", predgovor za: Alain Grosrichard, *The Sultan's Court* (London, New York: Verso 1998).

[6] Ovdje možemo primijeniti èuvenu Žižekovu definiciju odnosa između fantazme i ideologije: tranzitologija nije do instrument kojim doxa Zapada uzima u obzir svoj vlastiti neuspjeh, namirujuæi ga nekom pozitivnom egzistencijom. Upravo s ovog razloga tranzitologiji se treba pristupiti iznova, ovaj put ne sa namjerom otkrivanja i analiziranja Istoène Evrope, nego zarad redefinicije same doxe Zapada.

[7] Aktualan primjer ovog možemo naæi u èinjenici da mnogo Srba danas optužuje Miloševiæa, ali ne i koncepte srpstva ili Velike Srbije. Ovi su koncepti postojali i prije Miloševiæa te su ga, nakon što ih je pragmatično iskoristio za opravdanje niza ratova za teritorij, i nadživjeli: za potvrdu ovog dovoljno je èuti Miloševiæeve protukandidate na predstojećim izborima u SRJ.

[8] Ovaj primjer dolazi od Žižeka, makar ga je koristio u svrhu elaboracije razlike između identiteta i koncepcije identiteta kao stanovite 'transgresije'. Vidi: Slavoj Žižek, *For they know not what they do: Enjoyment as a Political Factor* (London, New York: Verso 1991).